

Introducere

Când Ferdinand de Saussure trasa, în urmă cu un secol, distincția între lingvistica limbii și lingvistica vorbirii, urmărind ca prin respectiva deosebire să pună în valoare antinomia dintre ipostaza abstractă, colectivă și ideală a limbii și ipostaza ei concretă, individuală și materială, savantul genevez configura două vaste teritorii de cercetare științifică a limbii. Lingvistica limbii, scrie Ferdinand de Saussure (1998: 44), este „*lingvistica propriu-zisă, aceea al cărei unic obiect este limba*”. Prin contrast, lingvistica vorbirii, pentru care întemeietorul structuralismului realizează doar o cartografie de principiu, i se rezervă ca obiect de cercetare „*partea individuală a limbajului, adică vorbirea*” (idem: 43).

Iată-ne în fața unei bifurcații fără echivoc: în cercetarea limbilor naturale, generalul și esențialul prevalează în fața particularului și evenimentialului. Cu toate acestea, ne putem întreba dacă realmente se poate face diferența între o lingvistică „*propriu-zisă*”, de rang major, și o lingvistică auxiliară, de rang minor, după cum nu este lipsit de relevanță să aflăm ce anume motivează această ierarhizare care, la prima vedere, poate contraria.

Distincția saussuriană este, fără îndoială, de ordin epistemologic. Prin stabilirea opoziției *limbă-vorbire*, perspectiva teoretică, de ordin general asupra relațiilor dintre elementele sistemului lingvistic, este principial despărțită de studiul aplicat și particular al faptelor de vorbire. Ceea ce Ferdinand de Saussure cristalizează prin cele două noțiuni delimitate opozitiv este necesitatea de a nu restrânge cercetarea lingvistică la un imens laborator de analize și descrieri individuale, ci de a formula, pornind de la exemple, dar nelimitând interpretarea la sfera

lor de cuprindere, principiile și relațiile care pun în evidență natura fundamentală a limbii: ansamblu organizat de semne lingvistice prin care se exprimă idei.

Astăzi, după un veac de la stabilirea hotarelor între lingvistica teoretică („lingvistica limbii”) și lingvistica aplicată („lingvistica vorbirii”), dezideratul saussurian al investigației fără rest, adică studiul exhaustiv al limbii atât din unghiul generalului cât și din punctul de vedere al studiului de caz se prezintă mai degrabă ca ideal științific decât ca realizare. Fie că este vorba despre teoria limbii sau despre studiul aplicat al comunicării verbale, reliefulingvisticii actuale sunt departe de a fi fost egalizate la nivelul conceptualizărilor și descrierilor ultime, definitive și atotcuprinzătoare. Dimpotrivă, ceea ce caracterizează peisajul științific contemporan este varietatea preocupărilor științifice. În realitatea cercetării, nu există o lingvistică a limbii, ci teorii lingvistice concurente, după cum nu există o lingvistică a vorbirii, ci practici de analiză și descriere lingvistică dezvoltate pe baza unor ideologii și programe mai mult sau mai puțin individualizate și formalizate. Mai mult decât atât, cele două căi ale bifurcației, una „*mai aproape de limbă, depozit pasiv*”, iar cealaltă „*mai aproape de vorbire, forță activă și adevărata sursă a fenomenelor ce pot fi observate ulterior, încetul cu încetul, în cealaltă parte a limbajului* [adică în limbă – n.m.]” (Saussure 2004: 272), au fost supuse unor delimitări și reconfigurări succesive, astfel încât, în prezent, o teorie lingvistică lipsită de sprijinul evidențelor din realitatea vorbirii pare tot atât de fragilă ca și o cercetare aplicată privată de un suport teoretic solid.

Semnalând că, în viziunea lui Saussure, deosebirea dintre investigarea relațiilor și raporturilor în care se înscriu semnele sistemului limbii și descrierea vorbirii este, între altele, motivată de țelul de a separa ceea ce aparține limbii (forme și conținuturi linguale) de tot ceea ce constituie element exterior, de natură non-lingvistică, se cuvine să adăugăm că lingvisticii aplicate îi este rezervat rolul de a cuprinde eterogenitatea faptelor de comunicare verbală, iar această lingvistică a vorbirii poate fi, după caz, descriptivă, prescriptivă sau prospectivă. De fapt, așa cum constată Cook (2003: 7-8), cercetările de lingvistică aplicată s-au orientat îndeobște asupra următoarelor direcții: 1) *limbă și*

educație, sector care include domenii de studiu precum achiziția și cultivarea limbilor materne, secundare sau străine, strategiile de evaluare a competenței și performanței comunicative și investigațiile de lingvistică medicală, cuprinzând patologii și deficiențele de limbaj; 2) *limbă, activități profesionale și legislație*, sector din fac parte arii de cercetare precum comunicarea la locul de muncă și cea dintre instituții, planificarea și politicile lingvistice și repertoriul de realități comunicative care intră sub incidența lingvisticii juridice și criminalistice; 3) *limbă, informație și efect*, sector de care aparțin orientări cum ar fi analiza discursului, traducerea și interpretariatul, lexicografia, designul lingvistic și lingvistica textului.

Acest repertoriu de preocupări ne permite să observăm că demersuri precum analiza discursului, lingvistica textului, lexicografia sau investigațiile clinice asupra comunicării verbale sunt predominant descriptive. În schimb, alte sfere de interes, ca de exemplu educația și evaluarea comunicativă, au o componentă pronunțat prescriptivă, în timp ce planificarea și politicile lingvistice au o evidentă dimensiune prospectivă.

Înglobarea textului și discursului în obiectul de cercetare al lingvisticii aplicate se înscrie în limitele deosebirii (Saussure 2004: 120) dintre „*limba discursivă*” (*parole*) și „*tezaurul mental*” (*langue*), însă studiul acestor realități comunicative a cunoscut în timp o evoluție remarcabilă, astfel încât textul și discursul formează astăzi obiecte distincte ale unor cercetări de tip interdisciplinar și sunt revendicate de mai multe științe ale limbajului, poetica, pragmatica, psiholingvistica, sociolingvistica, stilistica și retorica fiind doar câteva din disciplinele cu tradiție notabilă. Nu greșim dacă afirmăm că paleta de metode descriptive și interpretative care s-a configurat în dezbaterile din lingvistica ultimei jumătăți de veac este o dovadă care pune în valoare vitalitatea și creativitatea cu care spiritul științific contemporan se apleacă asupra ipostazelor comunicării verbale. De asemenea, trebuie consemnată pluralitatea de perspective asupra semiozelor textuale și discursive. Proiectul lui Heinrich Plett (1983) de a pune bazele unei

„științe a textului”, de fapt o semiotică a textului concepută după tiparele semiologiei lui Charles Morris¹, reflectă propensiunea către integralism și pune în evidență efortul de a unifica tendințe și direcții de cercetare cu pronunțat caracter analitic și inductiv. Nu mai puțin important este faptul că demersurilor de tip structural și funcțional li s-au adăugat, începând cu ultimele decenii ale secolului trecut, modele, metode și proiecții generativiste și cognitiviste, orientate fie asupra condițiilor de producere și de receptare a actelor comunicative, fie asupra paradigmatelor conceptuale condensate și codificate în actul verbal. Este suficient să amintim orientări precum logica lumilor posibile (Bradley/Swartz 1988), teoria lumii textuale (Werth apud Gavins 2007), semantica spațiilor mentale (Fauconnier 1994) și integrarea conceptuală (Fauconnier/Turner 2002) pentru a arăta că interesul acordat textului a generat formalizări și teoretizări dintre cele mai importante și mai interesante.

Aceeași bogăție de formule analitice se remarcă și în câmpul analizei discursului, iar această evoluție ne îndeamnă să credem că fără a se fi profilat ca cercetare de tip auxiliar, secundar, lingvistica aplicată a prospectat teritorii de limbaj puțin cunoscute și a propus nu doar metode adecvate de lucru ci și generalizări care au contribuit în mod decisiv la dezvoltarea unor modele și abstractizări teoretice de prestigiu. Această constatare atrage după sine ideea că prevalența constructului

¹ Charles Morris (1901-1979), semiolog american, este autorul unei teorii unificatoare în centrul căreia se află înscrierea semnelor în trei dimensiuni comunicative simultane. *Dimensiunea semantică* se întemeiază pe raportul semn-obiect. Relațiile dintre semne și obiectele la care acestea fac trimitere trebuie considerate în câmpul vast al unei semantici a cărei cuprindere depășește granițele semanticii lingvistice, din moment ce ființa umană întrebuițează în comunicare atât semne verbale cât și non-verbale. *Dimensiunea sintactică*, întemeiată pe raportul semn-semn, legitimează existența sintaxei mixte și a gramaticilor de tip non-lingvistic. *Dimensiunea pragmatică*, reliefată de raportul semn-utilizator (interpret), reflectă atitudinile și reacțiile umane față de activitatea de întrebuițare a semnelor în procesul de comunicare. H. Plett (1983: 47) observă cu îndreptățire că cele trei dimensiuni „sînt doar aspecte ale unui proces unitar”.

teoretic asupra descrierii particulare a fost înlocuită de o fructuoasă solidaritate între parcursul interpretativ abstract și exercițiul analitic propriu-zis.

Deschiderea către concretul comunicării verbale a avut numeroase consecințe benefice pentru cercetarea lingvistică. Între cele mai însemnate urmări pot fi amintite rafinarea schemelor de desfășurare a procesului de comunicare verbală, decelarea condițiilor care catalizează sau temperează manifestarea anumitor mecanisme textuale și discursive, inventarierea tipurilor de interacțiune comunicativă, conturarea unor tipologii ale actelor verbale, descrierea macro- și microstructurilor textuale și discursive, analiza cât mai multor specii de text și de discurs și evaluarea implicațiilor comunicative ale acestora ș.a.

Eforturile depuse de specialiști pentru a realiza tablouri cât mai detaliate ale realităților ce țin de planul vorbirii au favorizat înțelegerea acestora ca lumi textuale și discursive, ca arhitecturi lingvistice și conceptuale în care formele și conținuturile limbii se conjugă cu ansamblul reprezentărilor mentale pe care un act verbal le suscită în conștiința protagoniștilor. Considerat din unghiul desfășurării procesului comunicativ, actul lingvistic presupune existența a doi sau mai mulți protagoniști angajați într-o interacțiune verbală, fie că este vorba despre o conversație desfășurată față în față, despre un dialog telefonic sau despre un contract de lectură încheiat în mod tacit între cititor și autor. Numitorul comun al unor astfel de situații de comunicare diferite este întâlnirea dinamică dintre experiența de viață și de comunicare a unui constructor de mesaj în raport cu universul de cunoaștere și de limbaj al unui receptor.

Înscrise într-o negociere în care sunt depotrivă antrenate elemente de cunoaștere lingvistică și enciclopedică², cele două instanțe

² În general, această separație fructificată în unele lucrări actuale de lingvistică subliniază necesitatea de a trasa o distincție de ordin metodologic între ceea ce aparține domeniului limbii și ceea ce ține de planul realilor, adică între conștiința lingvistică a vorbitorului și cunoștințele pe care acesta le posedă despre variile aspecte constitutive

comunicative, emițătorul și destinatarul, ni se relevă ca personalități discursive. Fiecare imprimă actului lingvistic note particulare derivate din valorile, credințele și deprinderile de comunicare și de reprezentare ale indivizilor, iar gama de posibilități implicate în acest schimb de enunțuri și de reprezentări variază de la armonie, acord și cooperare până la conflict, neînțelegere și nepotrivire.

Afirmând că producerea, derularea și înțelegerea unui act de comunicare sunt, pe de o parte, legate de libertățile și constrângerile semiotice care modelează exprimarea și, pe de altă parte, de conceptualizările angajate în negocierea comunicativă, nu facem decât să semnalăm că în constituirea lumilor de limbaj, unitățile lingvistice și presupuzițiile dezvoltate prin recurs la experiențele de viață și de comunicare ale protagoniștilor au rol fondator (Gavins/Steen 2003).

Inspirându-ne din modelul semiologic propus de Plett, vom considera că hotarele semantice, sintactice și pragmatice ale lumilor textuale și discursive se fixează în procesul de negociere comunicativă, iar caracteristicile semiotice ale acestui proces pun în prim-plan rolul activ pe care protagoniștii actului de vorbire și-l asumă atunci când se angajează în relații de creditare și cooperare eficientă sau, dimpotrivă, în raporturi de neînțelegere și discreditare. Așadar, contribuția fiecărui participant, determinată de ansamblul experiențelor sale cognitive și

ale lumii înconjurătoare. Adaptând definițiile formulate de Cruse (2006: 47), vom spune că în cunoașterea enciclopedică este inclus „*tot ceea ce este cunoscut despre referentul unui cuvânt*”, ceea ce conferă acestui tip de cunoaștere o identitate idiosincronică din moment ce nu toți indivizii dețin aceleași date și reprezentări despre realitate, în timp ce cunoașterea lingvistică cuprinde îndeobște „*proprietățile lingvistice ale cuvântului*” sau, mai precis, informațiile „*de ordin lexical, sintactic, semantic, fonologic și morfologic*” (Widdowson 1996: 105). Alți specialiști, precum Riemer (2010: 103), notează că „*distincția nu este acceptată de mulți lingviști. Aceasta se datorează în principal faptului că granița dintre cele două (tipuri de cunoaștere –n.r.) este foarte permisivă, dacă nu chiar inexistentă*”. În ciuda acestei obiecții, distincția se poate dovedi folositoare în a semnală că relația de desemnare (semn lingvistic-referent) nu coincide cu relația de semnificare (expresie lingvistică – conținut semantic). Altfel spus, nu toate proprietățile unui obiect supus cunoașterii umane capătă codificare lingvistică.

comunicative, are potențialul de a influența identitatea lumii de enunțuri și de reprezentări care se naște în activitatea de comunicare.

În spiritul considerațiilor de mai sus, titlul lucrării de față, *Lumi discursive*, are menirea de a atrage atenția asupra faptului că firele de legătură ale studiilor cuprinse în volum se reunesc în interpretarea actului lingvistic drept o lume dinamică, adaptativă, ale cărei limite depind, pe de o parte, de resursele semiotice ale limbii cunoscute și vorbite de protagoniști și, pe de altă parte, de personalitatea fiecăruia dintre participanții la negocierea comunicativă.

Admițând că relevanța semiotică și cognitivă a lumilor textuale și discursive poate fi cercetată din unghiul și cu mijloacele lingvisticii aplicate, am considerat utilă organizarea expunerii sub forma unor studii de caz dezvoltate în jurul unor realități comunicative multifacetate: lumea discursului public, universul proverbelor și sferele terminologiilor populare și culte întrebuițate pentru a exprima cunoștințe, noțiuni și idei. Pentru fiecare dintre acestea, reperatele teoretice și metodologice alese pentru a descrie și interpreta faptele de limbă sunt multiple. Caracterul interdisciplinar al formulelor analitice la care am recurs pentru a interpreta diverse realități comunicative este, în primul rând, motivat de natura și complexitatea materialului lingvistic analizat. De regulă, faptele de limbă nu sunt studiate unilateral, adică exclusiv din unghiul unui singur suport metodologic. Natura organică a activității de comunicare verbală, profilată ca unitate în diversitate, favorizează recursul la o suită de instrumente necesare unei analize adecvate a solidarității dintre faptele de limbă și situațiile de comunicare în care acestea sunt întrebuițate. În al doilea rând, situarea demersului științific pe terenul lingvisticii aplicate impune adoptarea unor tehnici de lucru potrivite cu specificul realităților de limbaj avute în atenție. Toate studiile de caz cuprinse în volum sunt analizate prin raportare la articularea lor semiotică, nepărăsind direcția propusă de Morris și reînnoită de Plett, însă dincolo de această necesară unitate de viziune, fiecare fenomen analizat este studiat în acord cu natura sa, astfel încât metodologia de observație și analiză științifică să permită reliefaarea aspectelor sale distinctive. Nu în ultimul rând, cercetarea aplicată a faptelor de limbă incluse în studiile de caz permite

observarea tensiunilor dintre stabilitate și variabilitate, dintre ceea ce constituie model și ceea ce se afirmă ca inovație, astfel încât traiectul interpretativ să permită completarea demersului de tip inductiv cu cel de tip deductiv și să invite cititorul la reflecție, pe măsură ce analiza interoghează ipoteze și oferă explicații formulate de alți specialiști sau propuse de autorul lucrării de față.

Fiecare secțiune reflectă interese de cercetare de durată, concretizate, în ultimii ani, într-un proiect de cercetare, *Sens și expresivitate*, finanțat prin programul operațional POSDRU/89/1.5/S/49944, „Dezvoltarea capacității de inovare și creșterea impactului cercetării prin programe post-doctorale”, derulat între 2010 și 2013 la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. În mod firesc, rezultatele obținute au fost diseminate în diverse publicații și volume științifice cu impact național și internațional, însă pentru includerea în volum a fost necesară revizuirea și îmbogățirea cercetărilor.

Prima secțiune, *Discursul public*, reunește studii de caz care pun în evidență fenomene prezente în comunicarea politică și mediatică. Semioza discursului totalitar este configurată prin raportare la eșantioane reprezentative (texte publicistice și juridice) și la realități lingvistice precum onomastica și toponimia urbană cu motivare ideologică. Analiza este dezvoltată de pe pozițiile teoretice ale semioticii generale și prin recurs la instrumente metodologice de uz curent în lingvistica actuală, cum ar fi analiza critică a discursului și teoria metaforei conceptuale.

Considerată mai întâi ca trăsătură a discursului totalitar, violența de limbaj este mai apoi cercetată ca prezență în discursul politic românesc actual. Analiza este orientată atât spre semnalarea particularităților retorice, pragmatice și stilistice ale discursului violent cât și asupra prezenței unor elemente și fenomene lingvistice îndeobște incompatibile cu specificul structural și funcțional al discursului politic: insulta și calomnia, folosirea calificativelor peiorative și a imprecățiilor, întrebuițarea limbajului trivial, instigarea la agresiune, utilizarea de termeni argotici, atribuirea de porecle și supranume injurioase, deformarea numelui de persoană etc. Repertoriul conceptual,

terminologic și metodologic valorificat pentru a realiza descrierea unora dintre anomaliile inventariate este de esență pragmatică și stilistică, fiind privilegiate analiza critică a discursului, teoria pertinentei și teoria actelor de limbaj. Dintre irizările violenței de limbaj, o atenție sporită este acordată prezenței argoului în declarațiile politice ale parlamentarilor români, pentru ca, în studiul următor, să fie avut în atenție un alt fenomen pregnant în discursul politic și în cel mediatic, anume agresiunea numelor de persoană. În acest caz, studiul sincron ic este completat cu o schiță de parcurs diacronic astfel încât cititorul să poată observa liniile de continuitate și discontinuitățile în practica de a deforma numele cuiva, de regulă o persoană publică, pentru a pune în evidență o atitudine critică și pentru a dezvolta un efect expresiv. Cu alte cuvinte, cele trei studii individualizează practici discursive din epoci diferite, dar înscrise în relații de delimitare reciprocă.

În cea de-a doua secțiune, *Universul proverbelor*, sunt discutate câteva fenomene discursive fundamentale pentru interpretarea adecvată a folosirii proverbelor în comunicarea verbală: tiparele structurale și ornamentale ale paremiilor, modalitățile de ancorare a acestor enunțuri sapiențiale în discurs și calitatea lor de embleme imagologice în care se condesează observații cu privire la natura umană și la interacțiunea omului cu lumea și cu semenii. Tiparele lingvistice ale proverbelor sunt prezentate în acord cu teza că în universul semiotic al paremiilor gramaticalizarea și stilizarea sunt procese corelate prin care se dezvoltă identitatea gnomică a enunțurilor sapiențiale. Analiza conectorilor paremiologici și a modalităților de ancoraj proverbial oferă oportunitatea de a investiga, cu mijloacele pragmaticii și stilisticii funcționale, rolurile discursive ale enunțurilor și structurilor paremiologice, țelul analizei fiind acela de a propune o tipologie a actualizărilor contextuale ale formulelor paremiologice, pentru fiecare tip de actualizare – directă, indirectă și mixtă – existând mai multe grade de fidelitate: redare, adaptare, parafrază și aluzie. În sfârșit, capacitatea proverbelor de a tezauriza observații despre relațiile interumane este cercetată în raport cu problematica stereotipurilor, punctul teoretic asumat fiind acela că în proverbele cu referință etnică sunt formalizate și codificate lingvistic aspecte ale imaginarului colectiv

ce pot fi analizate luând ca reper distincția trasată de Erving Goffman între identitatea virtuală și identitatea actuală a individului. Materialul ilustrativ a fost analiza prin recurs la tehnici de lucru precum analiza conceptuală, descrierea comparativă și interpretarea semantică.

Secțiunea *Modele naive, modele savante*, include studii al căror fond comun constă în identificarea, descrierea și exemplificarea proprietăților prin care se asigură unitatea și coerența a două viziuni asupra lumii, cea empirică, de factură populară, și cea științifică, de factură cultă. Cuprinderea în volum a acestei arii de cercetare este motivată, între altele, de faptul că practicile comunicative sunt expresii ale unor modele cognitive care întrețin energiile de semnificare ale actelor de limbaj. Din acest punct de vedere, studiul terminologiilor populare și științifice este extrem de util în arăta că unele din lumile discursive au caracter esențialmente metaforic. De exemplu, terminologia botanică, atât cea populară cât și cea științifică, oferă ocazia de a observa ce caracteristici ale realiilor vegetale sunt codificate în denumiri precum și unghiurile antropologice (biologic, psihologic, social, cultural, ideologic) din perspectiva cărora se realizează codificarea denominativă. Mai departe, întrucât porecele și supranumele de sorginte de animalieră sunt de uz curent în presa sportivă românească și internațională, am considerat că o descriere funcțională a acestor oglinzi metaforice avantajează examinarea corelațiilor pe care dăătorii de porecle și supranume (suporteri, sportivi, gazetari) le stabilesc între abilitățile atleților și echipelor cărora li se atribuie astfel de emblemele onomastice și însușirile reale sau imaginare ale animalelor ale căror denumiri intră în ecuația de transfer metaforic. Deoarece modelele cognitive și denominative de ordin empiric li se contrapun cele de tip științific secțiunea este completată cu un studiu asupra trăsăturilor și funcțiilor metaforei în discursul științific, demersul având rolul de a sublinia că esența metaforică a unei lumi discursive se desfășoară pe paliere multiple de relevanță cognitivă, socio-culturală și expresivă.

În ansamblu, studiile de lingvistică aplicată incluse în lucrarea de față sunt ilustrări menite să sublinieze că plasarea cercetării în imperiul viu și dinamic al vorbirii reliefează plenar implicațiile unei profunde și

metaforice considerații saussuriene: „Orice limbă oferă privirii, asemenea morenelor de la baza ghețarilor, tabloul unui morman enorm de lucruri adunate de-a lungul secolelor, lucruri care au o singură dată, dar și date foarte diferite, așa cum în depozitele glaciare putem să ne dăm seama că o bucată de granit vine de la o distanță de mai multe leghe, de pe cele mai înalte vârfuri ale lanțului muntos, în vreme ce un anumit bloc de cuarț vine de la poalele muntelui...” (Saussure 2004: 151).